

OBLIGACIÓ MORAL I DIGNITAT HUMANA (L'HOME COM A FI FINAL)

Francesc Calvo Ortega
Universitat de Barcelona

RESUM

En la fonamentació de l'ètica kantiana, hi està implicada de forma substancial l'obligació moral de la qual es dedueix un «deure» que afecta la voluntat lliure de la persona com un fet de raó. En aquest article s'analitza la forma en què aquest deure és sistematitzat per la raó pràctica com una finalitat moral que té en la dignitat humana l'última fi.

PARAULES CLAU: filosofia de l'educació, Kant, drets humans, finalitat moral.

ABSTRACT

The basic premises of Kantian ethics involve a moral obligation which leads to a “duty” that affects the free will of people as an act of reason. This article analyses how this duty is systematised by practical reason as a moral end whose ultimate goal is human dignity.

Les lleis fonamentals són aquelles sense les quals la llibertat seria una monstruositat perillosa: l'ús que un faci de la llibertat no ha d'estar en contradicció amb la humanitat en si mateixa, ni amb la llibertat d'un altre. Hi ha doncs els drets de la humanitat i els drets de l'home: drets de la humanitat en la seva pròpia persona i drets de la mateixa naturalesa pel que pertoca als altres.

KANT

257

Si intentéssim copsar en una breu i atapeïda síntesi el marc teòric dintre del qual es desenvolupa, en les últimes dècades, la teoria sobre els drets humans, bé podria ser establerta d'aquesta forma: *Trobar un fonament moral com a mediació entre una demanda kantiana de dignitat humana i una demanda hegeliana de superació de la pragmàtica del discurs com a via cap a una possible dialèctica del reconeixement.*

En l'interior d'aquest marc que acabem d'establir com a definició dels límits més o menys definits de la teoria filosòfica dels drets humans, el nostre interès rauria just en el primer punt: el de la *fonamentació*. Concretament, en aquestes pàgines que segueixen volem centrar-nos en el tema de l'obligació moral, en la mesura que aquesta es presenta com la fonamentació primordial de l'ètica kantiana. En la formulació de Kant d'una llei fonamental de la raó pràctica pot entendre's com la qüestió de la «dignitat humana» —que en l'àmbit de la moral la teoria dels drets humans acosta al seu terreny— troba la seva condició d'actualitat en el discurs filosòfic de Kant. Així doncs, la nostra intenció se circumscriu a posar en primer pla i a manera d'exemple, com, en un primer moment, Kant construeix en forma de discurs positiu l'obligació moral¹ i el que d'aquest discurs podria afectar sobre el concepte de la dignitat de la persona. Per portar a terme aquesta reflexió del discurs de l'obligació moral en Kant cal tenir en compte, almenys com a fil conductor de l'anàlisi, el treball de Thomas E. Hill Jr. *Respect, Pluralism and Justice: Kantian Perspectives* (Oxford University Press, 2000), i com a obra paradigmàtica no només quant al desenvolupament de les idees principals concernents a la moral sinó també com a anàlisi sistemàtica sobre les obligacions morals tal com es presenten en la fonamentació de l'ètica kantiana: Immanuel Kant, *Grounding for the Metaphysics of Morals. Foundations and one minor essay (1775-1780)*, en la traducció de James Wesley Ellington (Indianapolis: Hackett, 1993).

La llei moral. «Obrar de tal manera que el principi de les accions sigui conforme a l'essencial propietat d'una causa racional, això és, a la condició de validesa d'aquesta com a llei.» Aquest imperatiu categòric adopta en Kant la funció d'un principi de justificació que selecciona i distingeix com a vàlides les normes d'acció susceptibles d'universalització; és a dir, el que en sentit moral

1. En el sentit que el fonament de l'obligació moral en Kant no sorgeix en la naturalesa de l'home o de les seves circumstàncies socials o polítiques, sinó a priori exclusivament en conceptes de la raó pura. Així, les lleis morals que deriven de tal fonament tenen el seu principi no en el coneixement pràctic o de qualsevol altre que contingui quelcom empíric: la filosofia de Kant descansa en la seva totalitat sobre la part *pura* de la raó i quan està aplicada a l'home no aprofita gens ni mica el coneixement d'aquest (antropologia, sociologia, història), sinó que li dona, com a ésser racional, lleis a priori.

està justificat ha de poder voler-ho tothom, tots els éssers racionals. Això suposa, també, la possibilitat de detectar amb certesa si un acte humà contravé el caràcter universal de la llei moral. L'enunciat «obrar de tal manera que el principi de les accions...» se'ns presenta com una llei d'acció-programada de les conductes, en el sentit que afecta el comportament real dels individus en relació amb les regles i els valors que se'ls proposen subjectivament. Al fil d'aquesta definició, en un primer moment podem pensar que la moral kantiana té una influència que ve directament del pensament clàssic i, sobretot, del pensament semític. Per a aquest últim, la «torah» és, essencialment, una llei exòdica, d'apel·lació. Així mateix, l'arrel etimològica de «yarah» significa llançar una fletxa, indicar o mostrar el camí. A propòsit d'això també podríem dir que amb Kant la voluntat no només s'ha fet «jurídica» quant a la norma moral sinó també legisladora, i per això mateix sotmesa a la llei: «La voluntat, d'aquesta manera, no està sotmesa exclusivament a la llei, sinó que ho està de manera que pot ser considerada com legislant-se a si mateixa, i per això, i només per això, sotmesa a la llei.»

L'ètica kantiana no discutiria tant sobre el que els individus fan sinó sobre el que *haurien* de fer. Si les accions han de ser moralment bones han de ser fetes per deure, i només la part pura, o a priori, de l'ètica (la llei moral) pot dir-nos com és la naturalesa del deure. De la mateixa manera que existeix un a priori pur necessari al coneixement (crítica de la raó pura), existeix també un a priori pur essencial en els judicis de la moralitat. «Tots els conceptes morals tenen el seu seient i origen, completament a priori, en la raó, i això tant en la raó humana més vulgar com en la més altament especulativa; no poden ser extrets de cap coneixement empíric, en el qual, per tant, seria contingent.» Una «part pura» de l'ètica moral vol dir que per a Kant l'objectivitat del coneixement moral no pot fundar-se en les dades de la sensibilitat ni de la contingència, perquè a priori designa les representacions que no deriven de l'aparença. Perquè les dades de l'experiència puguin enfilarse en un judici de validesa objectiva és necessari que existeixin regles invariables, no basades en l'experiència. L'existència d'una llei moral, doncs, exigeix que aquesta sigui determinada per un fonament comú a tots, no en el seu contingut —òbviament, per la diversitat dels interessos dels individus— sinó en la seva forma, ja que aquella no ordena pensar la màxima de la nostra voluntat com a principi d'una legislació universal. Una acció que resisteixi aquesta prova lògica, és a dir, una acció la màxima de la qual pugui pensar-se sense contradicció com a llei universal, és una acció que es conforma a la moral. Aquesta «consciència» de la llei moral és un fet, no un fet empíric sinó el *fet únic* de la raó pura, i queda establerta com a originàriament legisladora —la raó és la facultat que legisla immediatament en la facultat de desitjar (raó pura pràctica).

L'haver de ser. En aquesta fonamentació lògica kantiana de la moralitat, hem de creure que el punt de partida és, en la simplicitat argumentativa amb què intentem exposar-la, el següent: l'home ordinari ha de concebre el seu deure moral com una *obligació*: «La necessitat objectiva d'una acció per obligació s'anomena deure.» Amb això es vol dir que la representació del deure en Kant no està expressada tècnicament sinó moralment. El que ha de fer a l'individu posseir una bona voluntat —allò que fa admetre el deure determinat interiorment en el *voler* individual i no com una cosa que ve de la influència exterior (conforme a raons d'oportunitat o utilitat)— «no és per la seva adequació per tal d'aconseguir algun fi que ens hàgim proposat; és bona només pel voler, és a dir, és bona en si mateixa». Sobre el valor moral, Kant pensa que no ha d'estar contingut en els objectes, en les conductes provocades per determinacions fenomèniques naturals. La significació moral d'una acció no pot comprendre's més que de forma *metafísica*:² és moral la intenció que ha de ser desitjada en una acció: «el deure moral és, doncs, el propi voler necessari». Els valors estan en els bons sentiments com a motors d'actes bons i justos. La bona voluntat apareix com a una facultat, diguem, de desig;³ en aquest sentit les intencions dels individus, les bones intencions, més que l'objecte o la cosa en si, han de ser reconegudes com a les determinacions més desitjables en l'acció de l'individu (la llei moral és del tot independent de la intuïció i de les condicions de la sensibilitat: la naturalesa suprasensible és independent de la naturalesa sensible). Ja que l'haver de ser no pot estar determinat per una causa natural antecedent, és a dir, en la forma d'un objecte natural: «Ni en el món, ni, en general, tampoc fora del món, és possible pensar res que pugui considerar-se bo sense restricció, a no ser tan sols una bona voluntat.» La bona voluntat s'institueix com la causa o el començament d'un acte al qual res precedeix, acte que no té existència anterior a la voluntat ni més enllà de la seva decisió.

D'aquesta forma, la llei moral és el principi i origen de la bona voluntat, una llei moral que sostreu a aquesta voluntat de l'àmbit de la naturalesa i que determina la intenció del subjecte, ja que la llei posseeix la capacitat de la seva direcció i no és, com la llei natural, un instrument d'unificació empírica de les coses i els

2. Si la llei moral és la llei de la nostra existència intel·ligible, ho és en el sentit de la forma sota la qual els éssers intel·ligents constitueixen una naturalesa suprasensible. Si bé el suprasensible escapa al coneixement, si no hi ha un ús especulatiu de la raó que ens permeti passar del sensible al suprasensible, aquest, en canvi, exerceix una influència sobre aquell, i, per tant, el concepte de llibertat ha de realitzar en el món sensible la fi imposada per les seves lleis.

3. La consciència de la moralitat, això és, el sentit comú moral, no només comporta creences, sinó també actes d'una imaginació a través dels quals la naturalesa sensible apareix com a apta per a rebre l'efecte del suprasensible. La imaginació forma realment part del sentit comú moral.

desigs —de l'objecte i el subjecte. L'imperatiu categòric és la llei moral que allibera l'acció de l'individu dels límits de l'objectivisme naturalista. És en la llei on l'objectivitat ha de ser subjectivament desitjada. L'imperatiu categòric és el principi determinant de totes les lleis pràctiques perquè expressa el desenvolupament objectiu d'un principi subjectiu del desitjar o voler alguna cosa: la forma universal de l'imperatiu categòric —«obra segons la màxima que pugui fer-se a si mateixa i al mateix temps llei universal...»— és subjectivament una aptitud, o una capacitat, en la construcció d'una legislació moral universal objectiva sota la qual una voluntat no pot estar mai en contradicció amb si mateixa. La màxima és una regla susceptible d'objectivació. «Com a validesa de la voluntat, com a llei universal per a accions possibles, té analogia amb l'enllaç universal de l'existència de les coses segons lleis universals resultant que l'imperatiu categòric pot expressar-se així: obra segons màximes que puguin al mateix temps tenir-se per objecte a si mateixes, com les lleis naturals universals» (ibídem). I l'individu que pren com a intenció la forma universal de la llei moral (el valor objectiu de la màxima) descobreix en aquesta aptitud el poder d'actuar moralment tenint en compte que l'individu pot fer una cosa perquè té consciència que *ha* de fer-la.

L'autonomia: una concepció moral de la llibertat. En *La metafísica dels costums* de Kant, l'imperatiu categòric suposa la *ratio cognoscendi* de la llibertat. La identitat entre la voluntat lliure i la voluntat moral s'expressa a través del concepte d'autonomia de la voluntat. És la unió, o la síntesi, entre la raó i la voluntat que fa possible que la voluntat moral sigui la raó pràctica.⁴ Amb això volem dir que la llei de la raó és la raó d'actuar de la voluntat i la voluntat és per ella mateixa «legisladora»: la voluntat és «autora» d'una legislació universal vàlida i identificable per a totes les voluntats. «L'autonomia de la voluntat és la constitució de la voluntat, per la qual és ella per si mateixa una llei. El principi de l'autonomia és, doncs, no triar d'una altra manera sinó d'aquesta: que les màximes de l'elecció, en el voler mateix, siguin al mateix temps incloses com a llei universal.» Sense aquesta unitat interior originària, de la qual parla Kant, la llei seria intel·ligible o, en tot cas, despòtica, ja que el despotisme suposa el regne de la llei sense llibertat.

L'itinerari moral establert per Kant ens mostra que l'autonomia de la decisió individual no ha d'imposar-se exteriorment a la subjectivitat pròpia de

4. En la llei moral, la raó determina per si mateixa la voluntat sense la intermediació d'un sentiment de plaer o dolor. D'aquesta forma, hi ha un interès de la raó corresponent a la facultat superior de desitjar: l'interès pràctic, que no té gens a veure ni amb l'interès empíric, ni amb l'interès especulatiu. «Quan una voluntat determinada per la contingència depèn de principis de la raó, ho anomenem interès.»

cadascun, és a dir, fora de la personalitat que es descobreix en l'elecció de la llei, en l'accés de l'home a la seva pròpia humanitat. És en l'interior del subjecte que és possible descobrir que la raó és pràctica per si mateixa i on la llei moral defineix, fonamentalment, una necessitat: la raó; més que no pas l'enteniment, la raó és la humanitat de l'home. És en la pròpia interioritat que el subjecte moral depassa la seva individualitat com a tal. Per a Kant la humanitat de l'home és una propietat de la seva voluntat que no depèn, en cap moment, de les circumstàncies de l'experiència: «Aquest principi de la humanitat i de tota naturalesa racional en general com a *fi en si mateix*, principi que és la condició suprema limitativa de la llibertat de les accions de tots els homes, no es deriva de l'experiència [...] per la seva universalitat, ja que s'estén a tots els éssers racionals i no hi ha experiència que arribi a determinar tant [...]»

És a partir de la comprensió de l'autonomia com una conversió filosòfica del concepte d'obediència, que Kant pensa que aquella és un descobriment del seu propi mètode crític. No és estrany que ell mateix cregui que totes les temptatives anteriors que han estat fetes per descobrir els principis de la moralitat «hagin necessàriament fallat», ja que totes elles no han fet més que sotmetre l'individu al deure, fent de la submissió l'essència de tota conducta moral, sense tenir en compte, aquells que ho han intentat, que això suposa una concepció «impura» i «amoral» de l'obediència. Kant creu que l'error no està a proposar models de conducta moral sinó a fer de les fonts d'influència exterior al subjecte el lliure exercici del judici: l'error consistiria, doncs, a creure que existeixen «bones influències», ja que tota influència nega, per principi, la voluntat lliure. «Quan es pensava a l'home sotmès solament a la llei (sigui la que sigui), calia que aquesta llei dugués amb ella algun interès, atracció o coacció, perquè no sorgia com a llei de la seva pròpia voluntat, sinó que aquesta voluntat era *forçada*, conforme a la llei, per *alguna altra cosa* a obrar de certa manera.»

L'autonomia no és la forma d'establir la submissió. Primer de tot, *defineix els límits de tota submissió: cadascú haurà d'obeir la llei que ell mateix pugui donar-se; l'individu obeeix com a legislador moral d'un món comú a tots*. Segons Kant, un individu sota influència externa se sotmet, mentre que un ésser lliure obeeix⁵ —l'individu obeeix una legislació que regeix les intel·ligències en lloc de sotmetre's a l'eficàcia de les lleis naturals.

5. En aquest sentit, el concepte de llibertat no pot representar un fenomen, sinó tan sols una cosa en si que ens és donada en la intuïció: «la llibertat és només una idea de la raó, la realitat objectiva de la qual és en si mateixa dubtosa [...]. És una mera idea, la realitat objectiva de la qual no pot exposar-se de cap manera per lleis naturals i, per tant, en cap experiència possible».

La dignitat humana (l'home com a fi final). Els fonaments de Kant proporcionen a l'ètica un imperatiu que no únicament posseeix el caràcter de deure sinó també de desitjable, de bo. Però només és desitjable per a algú que assumeix la seva responsabilitat moral, la seva personalitat moral, perquè només un subjecte així pot seguir desitjant part de la raó garantida per l'imperatiu. Ja hem vist en l'apartat anterior dedicat a l'autonomia com el subjecte es proclama responsable de les causes morals que el mouen a una acció i, per altra banda, l'expressió de la llei del domini sobre les causes de les accions en l'imperatiu categòric, imposant a l'individu, i imposant als altres, una acció no determinada pels interessos de la llei natural, sinó per la consideració del mateix individu com a ésser lliure, com a fi en si mateix: «l'home, i en general tot ser racional, *existeix com a fi en si mateix, no només com a mitjà* per a un ús qualsevol d'aquesta o aquella voluntat; en totes les seves accions, no només les dirigides a si mateix, sinó també les dirigides als altres éssers racionals, ha de ser considerat sempre i *al mateix temps com a fi*».⁶ Això és el que permet respectar la llei moral i respectar, al seu torn, la consideració dels altres éssers, de tal manera que un home que no es faci responsable dels seus actes, i de tal forma que els altres es vegin impedits de ser fins en si mateixos, apareixeria com un ésser pervers, amoral i indigna. Únicament l'acceptació de la responsabilitat moral fa els homes dignes i només la dignitat ens fa respectar-los. La dignitat pot començar a definir-se a partir de Kant com la nostra consideració cap als altres com a éssers morals, és a dir, mentre fan de la seva responsabilitat —la possibilitat d'imputar-se accions— una condició *sine qua non* de la felicitat (com a valor intern) i no un mitjà més d'adquirir-la.

Això significa que quan actuem per la llei moral ho fem moguts no tant pel respecte que ens puguin produir els homes reals, com a persones empíriques, ja que els homes duen el nostre respecte en la mesura que han estat capaços de conquerir la seva dignitat per ells mateixos: *abans han de ser humanitat encarnada i adquirida mitjançant l'acció universalitzable*. El mòbil de la nostra conducta ha de posseir condicions universals que puguin donar-se amb independència de la nostra acció, sense barrejar-s'hi aspectes personals o afectius. I aquesta relació que és determinant, del respecte com a mòbil de l'acció, no pot ser mai empírica sinó que ha d'estar condicionada per un *ideal*: el de la dignitat

6. Com a principi subjectiu de les accions humanes —en el qual l'home representa la seva existència— i com a principi objectiu —fonament pràctic suprem de com han de derivar-se totes les lleis de la voluntat—, l'imperatiu pràctic serà el següent: «obra de tal manera que facis servir la humanitat, tant en la teva persona com en la persona de qualsevol altre, sempre com un fi i al mateix temps, però mai solament, com un mitjà».

humana, no de ningú en concret, diferenciadament, sinó de tots. És a dir, *l'home com a humanitat*.

Kant arriba al reconeixement que totes les persones són absolutament valuoses, ens causen respecte, en la mesura que encarnen la llei moral en conjunt, no com a fet, això és, un home en la seva unicitat, sinó perquè en respectar la llei hi ha un deure de respectar-lo. «Tot respecte a una persona és pròpiament només respecte a la llei —a l'honradesa, etc.—, de la qual aquesta persona ens dóna l'exemple»: l'home no és respectat sinó que *ha de ser* respectat. Kant no fa referència a un «és» contingent sinó a un «ha de» condicionat per la voluntat d'encarnar la llei moral en si mateixa. Cada persona és absolutament valuosa en si mateixa i per tant no pot ser utilitzada per a fins qualssevol. I aquest valor, els ve als homes de la seva capacitat de donar-se a si mateixos lleis morals, de la seva autonomia a saber fer-se responsables en el seu compliment —encara que per qualsevol motiu algú estigui discapacitat per a exercir-la. D'aquesta forma tot precepte moral adquireix sentit en el respectar totes les persones, com fins que són en si mateixes. L'essencial en tot això rau en l'oferiment kantian d'una finalitat que es correspondria amb el punt de vista transcendent i que es compaginarà amb la idea de legislació. La finalitat en Kant s'aplica a éssers als quals cal considerar com a fins en si i que, per altra banda, han de donar a la naturalesa sensible *un últim fi per realitzar*. La finalitat, doncs, deixa de tenir un principi teològic, amb la qual cosa la teologia té un fonament final humà. Una última fi implica l'existència d'alguna cosa com a fi. Segons Kant, podem anomenar «última fi» un ésser tal que contingui en si mateix el final de la seva existència. La idea d'«última fi» implica, doncs, la possibilitat d'un fi final: *un ésser que posseeix en si mateix la raó de la seva existència*, i només pot ser-ho «allò» que es pot formar un concepte de fins; és a dir, únicament l'home com a ésser racional pot trobar en si mateix la fi de la seva existència. Des d'aquesta perspectiva, a la pregunta *què és una fi final?*, hauríem de respondre: *l'home com a existència supra-sensible (metafísica), en definitiva, com a ésser moral*.